

* اکبر علی

اکھان تے پنجابی اکھان دا پچھوکر

Abstract:

The aim of this article is to describe that Punjabi, like all other languages, is plenteous in the brief witty expressions that are either aphorisms and maxims or simply the proverbs. Such quick and clever locutions assume the level of principle or doctrine. Proverbs are abundant in advice, manifest a supposed truth, may anticipate something universal and aim at some moral lesson. Our Punjabi has evolved an enormous count of such bywords, saws and adages during its phylogenesis. A part of proverbs and aphorisms is attributed to Solomon in Old Testament but most proverbs are anonymous creations of the folk. Being brief, concise and pointed, such expressions are the souls of wit.

Keywords: Proverbs, Maxims, Doctrines, Phylogenesis, linguistics, Brevity, Ascertained truth

اکھان لوک ادب دی اک انملی صنف اے۔ جیویں لوک ادب بارے مشہور ہے کہ لوکاں دا ادب تیویں ہی اکھان وی عام لوکاں دے ہی ہندے نیں۔ ایہہ اکھان پوری دُنیا وچ کسے خاص سماج دے پچھوکر وچ تخلیق ہوندے نیں پر انساناں دے رویے تے سُبھا جتنے مرضی مختلف ہووے اوہناں وچ اک سانجھ اوہناں نوں مللائی رکھدی اے تے اوہ ہے خود اوہناں دا انسان ہونا۔ ایہو کارن اے کہ دو وکھو وکھ وسیباں وچ جتنے ان گنت کچھ اک بے توں نویکلے ہوندے نیں اوہ تھے ای کئی سانجھاں وی پایاں جاندیاں نیں اوہناں سانجھاں وچوں ای اک سانجھ لوک اکھاناں دی اے۔ جیہڑے کہ ساری دُنیا وچ بولے تے سمجھے جاندے نیں۔

اکھاناں دی ایس رنگا رنگی نال اک اوکڑا یہ پیش آؤندی اے کہ ایہناں اکھاناں دی تعریف کرنی اوکھی ہو جاندی اے۔ ایہو وجہ اے کہ سوجھواناں دا اکھاناں دی کسے حتمی تعریف اُپر اتفاق رائے نہیں ہو سکيا۔ ایہد اکارن بے شک انسانی ذہناں دی رنگا رنگی اے۔ پر نال ای ایس گل توں وی انکار ممکن نہیں اے کہ اکھاناں دا گھیرا اتنا موکلا ہوندا اے کہ اکھاناں دا ساریاں پکھاں نوں سامنے رکھ کے ڈھکویں

تعریف کرنا ڈاڈھا اوکھا کم اے۔ پر فیروئی ایس فن دیاں سو جھواناں اپنے ولوں اکھاناں دیاں بڑیاں ای جامع تعریفاں پیش کرن دا واہ لایا اے جیہڑیاں کہ گوہ جوگ وی نیں تے لاجہ وندی۔ اس توں پہلاں کہ استھے ایہناں سپانیاں دیاں کیتیاں تعریفاں پیش کیتیاں جاوَن ضروری معلوم ہوندا اے کہ پہلے ایس لفظ ”اکھان“ بارے کجھ جانکاری حاصل کر لئی جاوے۔

ڈکشنری آف دی پنجابی لینگویج وچ اکھان دے معنی ایہ دتے گئے نیں:

(1) Asaying, an adage, something made up: ”اکھان“

پنجابی فارسی ڈکشنری وچ درج اے کہ:

”اکھان: ضرب المثل“ (2)

آکسفورڈ ایڈوانسڈ لرنرز ڈکشنری وچ اکھان (proverb) دی مختصر تعریف ایہہ بیان کیتی گئی اے

Short well-known saying that states a general truth or gives advice (3)

بشیر حسین ناظم اپنی کتاب ”پنجابی اکھان“ وچ لکھدے نیں:

”اکھان دے مُونہ مہاندرے تے وجود واسطے چُونہ چیزاں دی ضرورت ہے اکھان دی پہلی لوڑ اختصار اے۔ اختصار نوں کجھ لوکاں اندر لی آواز (Inner voice) وی آکھیا۔ دوجی چیز شعور تے خُددہ بُدھ دی ورتوں ایں، نتیجی لوڑ اکھان دی عبارت دا ذہن تے دل تے کوک کر کے جا لگنا اے تے چوتھی ضرورت اکھان دی عام لوکاں وچ ماننا تے مقبولیت“ (4)

کاسل انسائیکلو پیڈیا آف لٹریچر دے مطابق:

”A proverb is an aphorism (often of extreme brevity and easier to remember (which has passed into wide currency and become a byword“ (5)

اکھان دا عوامی تے مختصر ہونا ضروری اے تے لفظ Aphorism ایس سچائی دا گواہ اے ایہدے وچ تجربات توں حاصل دانائی دا ہونا لازمی اے پر بزرگاں دیاں آکھیاں گلاں نوں اکھان نہیں کہہ سکدے بھانویں اوہ کینیاں ای مختصر کیوں نہ ہوون جتاں تیکر اوہ عوام وچ مقبول نہ ہوون۔

انسائیکلو پیڈیا آف ریلچن اینڈ اتھکس دا سودھن ہار جیمز ہیسنگلز لکھدا اے:

”To attain the rank of a proverb, a saying must either spring from the masses or be accepted by the people as true. In a profound sense it must be voxpopuli“ (6)

جیہڑ ہسٹنگز دے موجب اکھان وچ عوامی مقبولیت دے نال نال کھلی سچائی وی ہونی چاہیدی اے۔ جدوں تیکر عام عوام کسے مختصر تے معنیاں بھرے جملہ نوں زندگی دی اک عام سچائی دے روپ وچ من نہ لین اوہدا لوکاں وچ مقبول ہونا اوکھا اے۔ نیو ویب سٹر انسائیکلو پیڈک ڈکشنری آف دی انگلش لینگویج دے سودھن ہاراں نے اکھان دی تعریف ایج کیتی:

“A short pity sentence expressing a truth ascertained by experience or observation: a sentence which briefly and forcibly express some practical truth.” (7)

ایہہ تعریف زیادہ واضح اے پر مکمل نہیں کیوں جے ایہدے وچ اکھاناں دا سینیوں سینہ منتقل ہو کیکام مقبول ہون ول اشارہ نہیں اے۔ جدوں کہ ہسٹنگز دے نزدیک ایہہ اکھان دی مڈھلی شرط اے۔ شاعران، ادبیاں، دانش وراں، سیاست دانان تے حکمرانان دے قول دی تجربے تے مشاہدے دے نچوڑ نال عام سچائی دے طور تے طاقت تے اختصار نال بیاں کیتے جاندے نیں پر اوہ اکھان نہیں۔ بشیر حسین ناظم لکھدے نیں:

”زرا اختصار اکھان دی طاقت تے زور دا اظہار نہیں ہندا۔ اکھان لئی ہر حالت وچ اک ٹھکویں خیال دا ہونا وی ضروری اے تے ماڑی موٹی گلاں بارے زرا اظہار، مقبول تے منے ہوئے اکھاناں دی طاقت تے آدر نہیں ودھاسکدا“ (8)

کسے گل یا عبارت دے ذہن تے جا کے کڑک کر کے وچن توں مراد اوں تیز فہمی (wit) اے جیہڑی حیاتی دی چھدی تنقید دا اظہار کردی اے جیہدے توں اکثر حیاتی بارے چپڑھے پن دی بوباش وی آندی اے۔ ایس صفت دی بناء تے اکھان دے زور دا دار و مدار سنن والے نوں خوش کرن نالوں بوہتا اپنی تاثیر تے وے۔ اکھاناں وچ جیہڑی تیز فہمی (wit) ورتی جاندی اے اوہ تیر طرح حافظے تے جا لگدی اے۔

دنیا دا کوئی ای ادب ہووے گا جیہدے وچ اکھان نہ ہون۔ پر اوہناں ساریاں دی حیثیت اکھاناں دی نہیں کیوں جے اوہ مقبولیت دے عنصر توں خالی نیں کسے کبی ہوئی گل نوں اکھان دا درجہ پان لئی ضروری اے پئی یاں اوہ عام لوکاں دے مونہوں نکلی ہووے یاں لوک اوہنوں سچ من لین۔ جے ذرا گوہ کریئے تے ایس گل نوں دلوں وجوں مٹنا پیندا اے پئی اکھان نوں عوامی مقبولیت حاصل ہونی چاہیدی اے۔ ایہہ گل مٹھی گئی اے پئی عمومی صداقت، قبول عام، اختصار تے زور بیان یا چستی یعنی پھرتی اکھان دے بنیادی عنصر نیں، ایس واسطے ایہناں عناصر نوں نظر انداز کر کے کیتی گئی کوئی وی تعریف مکمل نہیں ہو سکدی۔ پر ایہناں عناصر توں اڈ اکھان دو جے اقوال، ملفوظات توں دکھ کیوں ہو سکدے نیں؟ مثال دے طور طے بہت سارے شعراں یاں مصرعیاں وچ ایہہ سبھ خوبیاں موجود نیں پر ایہناں

بارے کر یہ فیصلہ کیسا جاوے گا۔ ڈاکٹر یونس اگاسکر لکھدے نیں:

”اس میں شک نہیں کہ ہر کہاوت کسی نہ کسی عام صداقت اور عمومی تجربے کی نشاندہی کرتی ہے جس کی بنا پر اسے قبول عام کی سند مل جاتی ہے لیکن صداقت کا حامل ہونا اور مقبولیت عام حاصل کرنا کہاوت کو دیگر اقوال سے ممتاز نہیں کرتا، ہم جانتے ہیں کہ بزرگوں کے اقوال، کہتے، دوہیاور اشعار بھی ان خصوصیتوں کے حامل ہوتے ہیں۔ اسکے باوجود ہم انہیں کہاوتوں کے ذیل میں شمار نہیں کرتے حالانکہ ان میں زور بیان، چستی، اختصار اور معنویت جیسی خوبیاں اکثر پائی جاتی ہیں۔ اس لیے اس قسم کی تعریف جس میں محض اختصار، معنوی زور، صداقت اور قبول عام کو بنیاد بنایا گیا ہو، کہاوت کی مکمل تشریح نہیں کرتی۔“ (9)

سچ تاں ایہہ وے پئی اکثر تعریفاں اکھان نوں وکھری تھیں توں ناکام رہیاں ایہدا اعتراف پروفیسر اے بی براؤن نے ایہناں لفظاں وچ کیئا:

“Such definitions fail to distinguish precisely between proverbs and other similar categories, such as cliches, aphorism’s sententious remarks and familiar quotations.” (10)

اکھان دے موضوع تے کیلی فورنیا یونیورسٹی دے پروفیسر آرچر ٹیلر اُچی ٹیسی تے پردھان نیں اونہاں پروفیسر بی۔ جے۔ وھنگ نال مل کے اکھان دی اک نویں تعریف دی اے جیہڑی کے ایہہ وے:

“A saying current among people which summarizes a situation and its own inimitable way passes some sort of judgment on it or characterizes its essence” (11)

اکھاناں وچ ہر جگہ سچائی نہیں ہوندی بعض ویلے صرف مشاہدے دی غلطی یا اُتھے عقیدے دی بناء تے کوئی فیصلہ سنا دتا جاندا اے تے لوکائی صدیاں تک پک کر لینی اے۔ ایس لحاظ نال سچائی دی جگہ فیصلہ کرنا تے نچوڑ کڈھن اُتے ذکر کییتی گئی خوبی نوں اکھان واسطے زیادہ سلاہیا جاسکدا اے تے ایہدا عوام وچ رائج ہونا ایہدی مقبولیت ظاہر کردا اے، جس طرح لوک ایہوں اک سچائی دے روپ وچ مندے آ رہے نیں۔ ایس اعتبار نال بزرگاں دی دانش تے پہلے لوکاں دے فیصلیاں نوں بھانویں اوہ کئے ای سچائی توں دور ہووے اکھان دی بنیاد مٹیا جاسکدا اے۔ ایہہ وی ضروری نہیں کہ ہر اکھان حیاتی دی کسے نہ کسے سچائی نوں پیش کرے سگوں کجھ اکھان تاں سچائی دے خلاف ہوندے نیں پر اک عام سچائی دے روپ ایچ انہاں دا ورتار ہوندا رہندا اے۔

ارسطو نے ایس پائیداری دے دو جہاں دسیاں نہیں ’مختصر ہونا‘ تے استعمال کرن وچ مناسب تے فٹ، پراوہ مذہد قدیم دی دانش نوں وی اکھان دا حصہ مندا اے:

“A proverb is the remnant of the ancient philosophy preserved amidst very many destructions on account of its bravery and fitness for use.”⁽¹²⁾

ڈاکٹر شہباز ملک ہو ریں اپنی کتاب ’ساڈے اکھان‘ وچ لکھدے نیں:

”اکھان کیوں جے کسے نہ کسے تجربے دا نچوڑ ہوندے نیں تیسیاں نیں ایس کر کے ایہناں دی بتر وچ سب توں پہلاں اختصار دا دھیان رکھیا جاندا اے۔ اکھان دے بیان وچ گھٹ توں گھٹ لفظ ورتے جاندے نیں دو جی گل اکھان وچ ایہہ سامنے رکھی جاندی ایکہ ایہہ اجے روپ وچ ہون کہ آسانی نال یاد رہ جان، کیوں جے ایہناں مونہوں منہیا سینہ بہ سینہ اگلی نسل اپڑنا ہوندا اے ایس کر کے ایہہ عام کر کے شعر و انگ وزن بحر وچ بیان ہوندے نیں بھانویں اک تک وچ تے بھانویں ودھ تگاں وچ۔“⁽¹³⁾

وکھو وکھ دانش وراں نیں اکھان دیاں وکھو وکھ تعریقاں دسیاں جیویں کہ ایہہ:

1. “A proverb is the interpretation of the words of the wise (Bible)
2. Short sentences drawn from long experience (Cervantes)
3. Well-known and well-used dicta framed in a sort of out of the way from and fashion (Erasmus)
4. Proverbs may be said to be the abridgments of Wisdom (Joubert)
5. Short sentences into which, as in rules, the ancients have compressed life (John Agricola)
6. These fragments of wisdom, the proverbs in the earliest ages serve as the unwritten laws of morality. (Disraeli)
7. A proverb is the wit of one and the wisdom of money. (Lord John Russell)”⁽¹⁴⁾

بائبل وچ کہیا گیا اے: اکھان سیانے لوکاں دے اقوال دی تفسیر اے، سرائیس دے مطابق اکھان اوہ مختصر جملے نیں جیہڑے طویل تجریباں دی لکھ وچوں جے ہوون اراسم دے مطابق اکھان مشہور تے عام ورتوں دے فیصلے جیہڑے نہ ورتی شکل تے ڈھنگ وچ ڈھلے ہوون۔ جد کہ جان اگرے کولا دے مطابق اکھان اوہ مختصر جملے نیں جہاں وچ اسلاف نے قانون دی طرح حیاتی نوں واڑ دتا

ہووے۔

یو برٹ دے مطابق اکھاناں نوں دانائی دا نچوڑ آ کھناں چاہیدا اے۔ ڈزرائیلی دے مطابق اکھان دانائی دا اوہ مظہر نہیں یاں جُ نہیں جہاں نوں پہلے پہل اکھان آ کھیا گیا، ایہہ اُن لکھے اخلاقی قانوناں واکم دیندے نہیں جد کہ لارڈ جان رسل آ کھدے نہیں کہ کسے اک بندے دی ذہانت تے چوکھیاں دی دانائی داناں اکھان اے۔

”ہن تک دیاں دسیاں تعریفاں وچ اکھان دیاں ایہہ خوبیاں سامنے آوندیاں نہیں:

☆	اختصار	☆	دانائی
☆	قانون	☆	لئے تجربے
☆	سُچا بیان	☆	عقل وندی

جے ایہدے وچ عام رواج تے مقبولیت نوں وی شامل کر لیا جائے تاں اکھان دیاں ساریاں خوبیاں اک تھان تے اکٹھیاں ہو جان گیاں تے اک مکمل تعریف داراہ سدھا ہو جاوے گا۔ ڈاکٹر پونس اگا سکر لکھدے نہیں

”کہاوت، قدما کے طویل تجربات و مشاہدات کا نچوڑ وہ دانش مندانہ قول ہے جس میں کسی کی ذہانت نے زور بیان پیدا کیا ہو اور جسے قبول عام نے روزمرہ کی زندگی کا کلیہ بنادیا ہو۔“ (15)

جگ دے مشہور سیانیاں نے اکھاناں بارے ایہہ وچار دتے نہیں:

- 1- علم گیان دے کھنڈراں دا اوہ اٹ روڑا جو اپنے وچلے ست اتے سچائی پاروں ویلے دی کھپیہ بکھیہ توں بچ گیا ہووے۔ ارسطو
- 2- کسے وی قوم دے ماضی وچ اوسدے جذبیاں تاں اوسدے اکھان ویکھن۔ فرانس
- 3- کتاباں لکھن توں اگدوں لوک سیانف دیاں اوہ گلاں جو اوس ویلے دا قانون ہوندىاں سن اوہناں نوں اکھان آ کھیا جاندا اے۔ اسحاق ڈی اسرائیلی
- 4- اکھان سیانیاں دیاں اوہ گٹھ مٹھیاں لکھتاں نیں جو سچائی اتے لوک سیانف نال بھریاں ہون دے نال نال ویلے دے لوک تجربے وچ گھبیاں ہوندىاں نیں۔ اوہ تاریخ دے واقعات راہیں رہن سہن، فطرت اتے مفروضیاں دیاں کئی گھلاں کھولدىاں نیں۔ اے گوجو سہولی۔
- 5- بوہتے لاکاں دا ایہہ خیال اے پئی مکمل اکھان اوہ ای ہونا چاہیدا اے جو جیون دے کسے پکھ اُتے سیانی جاں مشترکى بھری جھات پاوے اتے ایس دا بیان اچھے ڈھنگ نال ہووے پئی ایہہ لوکاں دا ادھیان اپنے ول کھچلوے۔ لائنل گائیلز

- 6- اکھان انسانی تجربے دا چمکدا ہو یا روپ ہوندے نیں۔ دانس سوارٹ۔
- 7- اکھان اک نکا جیہا سُنہیا دین والے بول ہوندے نیں جو روایت وانگ لوکاں وچ مَنے جاندے نیں۔ ایہہ عام طور تیکسے کم دا سُنھا دیندے نیں یاں کسے موقعے بارے اپنی اُٹل رائے دیندے نیں۔ آچر ٹیلر۔
- 8- اکھان بھانویں اپنی شکل وچ نکا جیہا ای ہوند اے پر معنیاں بھریا ہوندا اے۔ اوکسے سیانف نوں اپنے وچ لکائی کھلوتا ہوند اے تیبت دے بول چال وچ ورتی جان والی گل دا اگل ہتھ ہوندا اے۔ ریوٹنڈ فرتھ۔
- آکھاناں بارے دکھو دکھو چار نیں۔ کوئی اکھان نوں انسانی سوچدے پکے ہوئے پھل دسدا اے کوئی چوکھیاں دی چترائی اتے اک بندے دے عقل آکھدا اے، کسے نیں اکھاناں نوں حیاتی دی مالا دے ہیرے موتی آکھیا اے۔ اکھان دی کوئی پکی پیڈی تعریف متھنا اوکھا کم اے۔ ایس دا کھلار حیاتی دے پڑ وانگ ای موکلا اے۔ ایس دا اپنا کوئی ٹھک سر نہیں ہوند۔ ہر اک اکھان دا اپنا وکھرا مونہہ متھا تے رنگ روپ ہوند اے۔ ایس نوں سجاوٹ لئی پائے گئے کپڑیاں اتے گہنیاں دی سچ دج امیراں دی ہوندی اے پئی اک اکھان دوجے نال نہیں رلدا۔ اوہ ایس لئی پئی اکھان کسے اک گل یاں لوڑ نوں سامنے رکھ کے نہیں بنائے جاندے سگوں ایہہ زندگی دے ہر پکھ نوں سامنے رکھ کیویلے کویلے گھڑے گئے ہوندے نیں اکھان عام طور تے زندگی دے مسئلایاں نوں حل کرن لئی کسے مسئلے بارے سُنھا دیندے نیں یاں کسے مسئلے ول اشارہ کر کے اوس دیاں اوکھتاں سوکھتاں بارے دس پاندے نیں۔ اکھان انسان دے نت دے کار و بیہار بارے پڑ کھے ہوئے اوہ وٹے ہوندے نیں جیہڑے ہر قول تے پورے اُتر دے نیں یاں انج آکھ لیا جائے پئی اکھاناں وچلی مت اتے سوجھی کسے نہ کسے مسئلے دے اُپاء نال جُوی ہوندی اے۔ اکھان اوہناں لوکاں دی سوچ دا اصلی شیشہ ہوندے نیں جو ویلے کویلے ایہناں نوں گھڑ دے اتے ایہناں دا روپ رنگ سوار دے رہے۔ ایسے لئی اکھاناں اندر کسے ذات دیاں خوبیاں نالوں گھاناں ول چوکھی سینت کرائی جاندی اے تاں جو اگلے ٹوں اوس دے اوگن دس کے اوس دے جیون نوں اوہناں توں بچان دی واہ لائی جاوے اتے ہوندے چارے سماج اندر سدھار لیا ندا جاوے۔ کئی وار دو جیاں زبانان دے اثر پیٹھ یاں حاکم بولی دے اکھان دے چچے معنیاں نوں وکھ سگوں اوہناں معنیاں اُتے لوڑاں نال ملدے جلدے اکھان اپنی زباں اندروی بن جاندے نیں احسان باجوہ ہوریں آکھدے نیں کہ اکھان وچ تھلے دسے سارے گن ہونے ضروری نیں:

1” انسان جاں انساں دے سبھا بارے جانکاری

2- وضاحت بھریا اتے زبان دی امیرت والا بیان

3۔ ویلے نال ہنڈھن دی طاقت والا بیان“ (16)

اکھان ورہیاں دے تجربے دا نچوڑ ہوندے نیں ایہہ گھڑی دی گھڑی بنائی ہوئی گل نہیں ہوندے ایہہ سوچ سمندر وچوں اٹھیاں ہزاراں لہراں وچوں کوئی اک گئی ہوندى اے جو لفظاں دی بھئی وچ ڈھل کے چُپا موتی بن جاندی اے۔ ہاں انج آکھ لیا جاوے پئی سیانف دے دُدھ ٹوں تجربے نال رڑکن مگروں کڈھیا ہويا مکھن دا پیڑا۔ اکھان اندر نگڑے تجربے تے گیان دا ہونا اینا ضروری ایجنناں سورج دی روشنی وچ چانن تے تپش دا ہون۔ ایس لئی اکھان نوں اوہ سکے بند دلیل بننا پیندا اے جہدے اُتے کوئی بندہ وی اُنکل نہ دھر سکے۔ اکھان تجربے دا نچوڑ ہوندے نیں پر ایہہ تجربہ نری سوجھ دی گل یا س سیانف دی رائے ای نہ ہووے سگوں ایہہ تجربہ انسانی سبھا یاں جیون دے کسے نہ کسے پگھ نال جویا ہويا ضرور ہووے۔ خوب صورتی اکھاناں لئی اوئی ای ضروری اے جی جسم لئی سوتی لگن والی پوشاک۔ اکھاناں وچ گئے اندر سمندر بھر دین دی صلاحیت ہوندى اے تے وڈی گل تھوڑے لفظ اندر آکھی گئی ہوندى اے۔ عقل تے فکر نوں ایس اندر بند کر کے رکھیا جاندا اے۔ جس زبان اندر سوہنے طریقے نال اپنا اندر خیال سمولین دی ستیا نہیں ہوندى اوس زبان اندر اکھاناں دی گنتی اکا ای تھوڑی ہووے گی۔ وڈے وڈے بول انج دی زبانی یاد رکھنے کیہڑے سوکھے ہوندے نیں۔ کسے سچائی، گیان یاں بول نوں سدھے سادھے ڈھنگ نال کہہ دین نال اوہ اکھان نہیں بن جاند۔ اکھان وچ جو گل آکھی جاندی اے اوس نوں اچھے پھبوس تے ڈھکویں رنگ نال بھنھیا ہويا ہوندا اے پئی اوہ اک پل وچ لوکاں دا دھیان اپنے ول کرا لیندا اے سگوں انج ای جویں اسماناں تے لشک پیندی اے تے اک پل اندر دیکھن والیاں نوں لشکارا پاکے اولھے ہو جاندی اے۔ اکھاناں دے اندر لے سوجھ تے سچ دا اثر وی کجھ انج ای پیندا اے۔ ایس لئی اکھان داروپ، لفظی چون، لے، دکھ تے خوبصورتی انج دی ہونی چاہیدی اے جویں گھنڈ وچ لگی ہوئی نویں ویابہی اوہ وڈی جیہد امو نہہ ویکھن پنڈ دیاں سبھے ٹیاراں جاندیاں نیں۔ سچی گل اے وے پئی جنناں چر کسے اٹل سچائی اُتے پکے گیان دی مہر نہ لگ جاوے اوس نوں اکھان نہیں آکھیا جا سکدا۔ ایس دے بھانڈے وچ بھری چیز نوں سکے بند دلیل بننا پیندا اے ایس لئی پئی لوکاں نے ایس نوں نت دے بول چال وچ دلیل پاروں ورتنا ہوندا اے۔ ایس لئی جے ایس دی سچائی وچ رتی برابر وی اگا پچھا ثابت ہو جاوے تے ایہہ زمانے دی عمر نال ہنڈھن داسست نہ رکھدا ہووے، ناں اوس نوں اکھان آکھنا اُکھا ہو جاند اے تے ایہہ کھوٹے سکے واگ دکان تے گیاوی پرت آندا اے۔ اکھاناں نوں ہر اک ذات دی گیان مالا بننا ہوندا اے ایس لئی ایہہ لوک وچار دے مطابق ہونا چاہیدا اے۔ لوکاں دی قبولیت دی مہر اودوں ای کسے اکھان اُتے لگ جاندی اے جدوں لوکی اوس نوں من مگروں استعمال کرن لگ پیندے نیں۔ مکدی گل ایہہ جو اکھان لوکائی دے بول چال وچ ورتے جاندے اوہ لفظ نیں جینہاں

وچ انسانی حیاتی نال جڑے جذبیاں تے تھوڑاں نوں سوہنے ڈھنگ نال پیش کیتا گیا ہوندا اے۔
صالح محمد لکھدے نیں:

”کسے بول، شعریاں تُل نوں اکھان اُس ویلے آکھیا جاندا اے جد اوس وچ
تھلے دتے گئے گُن موجود ہوں،

- 1- اکھان دامضمون کے تسلیم شدہ سچائی یاں حقیقت تے ہووے۔
- 2- اکھان داکیراپورے وسیب وچ ہووے
- 3- لوک وسیب وچ قبولیت حاصل ہووے
- 4- مقصدیت دا ہوں
- 5- گھٹوگھٹ اکھراں وچ ہووے
- 6- دل گھبویں تے پھبویں بیان ڈھنگ وچ ہووے
- 7- شعری تول وزن وچ ہووے
- 8- بے ساختگی ہووے
- 9- لوک ثقافت دارنگ ہووے
- 10- ویلیاں نال ہنڈے
- 11- لوکاں دی سمجھ مطابق ہووے“ (17)

دو جے لفظاں وچ آسیں کہہ سکے آں پئی اکھان پنجابی زبان دا ہزاراں ورہیاں توں ورتیا جان
والا اپنا لفظ اے ایہہ آکھن یاں آکھنا توں بنیا اے۔ ایہدے معنے آکھی ہوئی سیانی گل بات یاں اجیہا
من کچھواں تے پھبواں بول جیہدے وچ کوئی مت سیانف دی وسیب وچ منی پر منی گل بات، حیاتی
دے کسے کچھ بارے نگھی جانکاری، اُٹل سچائی یاں پکا پیڑا تے ٹھکواں فیصلہ موجود ہووے۔ ہندوستانی
پنجاب وچ اکھان نوں اکھوت یاں اکھوتاں آکھیا جاندا اے اُردو زبان وچ اکھان واسطے کہاوت یاں
ضرب المثل دالفظ ورتیا جاندا اے انگریزی زبان وچ اکھاناں واسطے Proverb دالفظ ورتیا جاندا اے۔
سردار محمد خان ہوراں اپنی لغت دی کتاب وچ اکھان دے معنے ایہہ لکھے نیں:

”اکھان، کہاوت، مَثَل، بنائی ہوئی یعنی گھڑی ہوئی مَثَل، لوگوں کے منہ چڑھی ہوئی
بات، اکھاوت، لوکوکتی، عقل کی بات، سیانی مت۔“ (18)

ایتھوں کھان دے معنے بارے ایہہ گل نتردی پئی اے پئی اکھان اجیہا بول ہوندا اے
جیہدے وچ لوکاں دی ہڈورتی ہووے اجیہی سیانی گل بات جیہنوں عام لوکاں من لے تے فیراوہ اجیہے
موقعے تے ورتن لگ پین۔ تنویر بخاری ہوریں اکھان دے معنے بارے اپنی لغت وچ لکھدے نیں۔

”اکھان، کہاوت، ضرب المثل، مقولہ، ارشاد، فرمان، بات، سخن، کہانی، کتھا، قصہ“ (19)

تنویر بخاری ہوراں دے لکھے ہوئے معنیاں توں اکھاناں بارے کجھ گل ہوراں گا نہہ ودھی اے۔ پئی اکھاناں وچ جیتی دے کسے کچھ بارے واپری ہوئی کتھا ہوندی اے جیہدے وچ دو جے لوکاں واسطے مت دے طور تے سبق دیا گیا ہوندا اے۔ اقبال صلاح الدین ہوراں اپنی وڈی پنجابی لغت وچ اکھان دے معنے ایہہ لکھے نیں۔

”اکھان، اکھوت، کہاوت، ضرب المثل، قول، سیانی گل“ (20)

ایتھوں اکھاناں بارے ایہہ جانکاری لہدی اے پئی اکھان اصل وچ سیانے لوکاں دیاں کسے خاص موقعے اُتے مت دے طور تے یاں جیتی دی کسے اوکڑ بارے کوئی ٹھکویں فیصلے دے طور تے آکھیاں ہوئیاں گلاں نیں۔ ارشاد احمد ہوریں اپنی اُردو پنجابی لغت وچ اکھان لفظ دے معنے بارے لکھدے نیں:

”اوہ بولی، گلاں، اکھان، اکھوتاں جیہڑیاں مڈھوں ٹردیاں آوندیاں نیں وڈیاں

دیاں چالی سیریاں گلاں“ (21)

ایہناں معنیاں توں ایہہ پتہ لگا اکھان وڈ وڈیریاں دیاں اوہ ڈھکویں نیاں تولیاں ہویاں اتے من موبنیاں گلاں باتاں جیہڑیاں ساڈے وسیب وچ صدیاں توں اپنے اندر اٹل سچائی دے ست پاروں پیڑھیوں پیڑھی ٹردیاں آوندیاں نیں ویلے دیاں تبدیلیاں دے دھوڑ دھپے دا اونہاں تے کوئی اثر نہیں ہوندا۔ ایہہ دانش دے اُٹلے موتی آج وی اپنے اندر اوہی چمک دمک رکھدے نیں جیہڑی ایہناں دی صدیاں پہلے سی۔ ایس واسطے ارشاد احمد ہوراں اکھاناں نوں وڈا سونا تے نوکھاناں ”وڈ وڈیریاں دیاں چالی سیریاں گلاں“ دتا اے۔ پئی ایہناں باتاں نوں کھوجی، پارکھ تے پڑچولی بھانویں جیہو جئے وٹیاں نال من تول لین ایہناں قولاں وچ رتی دا وی فرق نہیں لہدا ایسے واسطے ایہہ قول پچن تے بول اج وی زندہ نیں۔ ہندکو زبان دے اکھاناں بارے گل بات کردیاں ہوئیاں ”سلطان سکون“ ہوریں لکھدے نیں:

”اکھان کے لفظ پر غور کرنے سے معلوم ہوا کہ یہ لفظ آخنا یا آکھنا سے بنا ہے یا

بنایا گیا ہے آخنا یا آکھنا (دو مختلف لہجے) جن کا مطلب کہنا یا کسی کہی ہوئی بات۔

اس طرح دوسرا لفظ متل ہے اس لفظ پر غور کرنے سے معلوم ہوا کہ یہ مت + ل کا

مجموعہ ہے۔ مت ہندی زبان کا لفظ ہے۔ کس کے معنی سوچھ بوجھ، عقل و دانش، فہم

و ادراک، دانائی، رائے نصیحت اور عادت ہیں۔ اور مت کے ساتھ ”ل“ حرف

تملیکی ہے۔ یعنی مت کی حامل یا ست والی، سوچھ عقل و دانش والی بات اکھان یا

متل اگرچہ دو تین لفظوں یا ایک دو جملوں پر مشتمل ہوتی ہے۔ لیکن اس میں حکمت

و دانش کا سمندر موجزن ہوتا ہے۔“ (22)

سلطان سکون ہوراں اکھان لفظ دی ہنتر بارے گل کردیاں ہویاں اکھاناں دیاں دو وڈیاں صفتاں دسیاں نیں، پہلی ایہہ وے پئی اکھان سمجھ سیانف، فہم و ادراک تے حکمت و دانش نال بھرے ہوئے بول ہوندے نیں تے دوجھی گل ایہہ وے پئی اکھان کوئی لمی چوڑی لکھت نہیں ہوندے ایہہ گھٹو گھٹ اکھراں وچ بیان ہوندے نیں ایہو اکھاناں دا اک پھبواں ڈھنگ ہوندا اے۔ انگریزی زبان وچ اکھان نوں Proverb آکھدے نیں ایہہ Proverb انگریزی ادب دا بوہت وڈا سرمایہ نیں انگریزی زبان دی اک لغت وچ Proverb دے ایہہ معنی لکھے نیں:

“A short saying in common use that strikingly expresses some obvious truth or familiar experience” (23)

عام ورتارے وچ آون والی اک کئی جیہی گل جیہڑی اپن چیت کسے کھلے سچ یا جانے پہچانے تجربے بارے دے۔ اُردو زبان وچ اکھان نوں کہاوت یاں ضرب المثل آکھیا جاندا اے۔ اُردو ادب وچ ڈھیر ساری کہاوتاں موجود نیں۔ ایہہ کہاوتاں اُردو دا اک ائملا خزانہ نیں فیروز اللغات وچ ضرب المثل دے ایہہ لکھے ہوئے نیں:

”ضرب المثل وہ جملہ ہے جو مثال کے طور پر مشہور ہو“ (24)

اکھان کسے زبان تے وسیب وچ موجود گھر سچائی، سیانی مت، اٹل فیصلے، نگھی جانکاری یاں مشکری دے طور تے منے پر منے تے پھبویں ڈھکویں ڈھنگ نال آکھے گئے بول نوں آکھیا جاندا اے جیہڑا انسانی بول چال نوں شنگارن دے نال نال حکمت تے دانش دے خزانے وی وڈا اے جدوں کہ محاورہ صرف بول چال نوں شنگارن یاں اپنے مطلب تے مفہوم نوں دوجھے تیکر اک سچے ڈھنگ اپڑان تیکر محدود رہ جاندا اے۔ محاورے نوں سنن والیاں دا دھیان کسے چٹکاری ڈھنگ نال سمجھن لئی تے بول چال وچ سوچھ بوجھ پیدا کرن لئی ورتیا جاندا اے۔ انج محاورے دی ورت نال آکھی جارہی گل زور دار بن جاندی اے۔ اکھان وچ آکھی جارہی گل زور دار بن جاندی اے۔ اکھان وچ آکھی جارہی گل اپنی اندر لی سچائی دے ست پاروں اک مکمل روپ وچ پہلاں توں ای موجود ہوندی اے۔ مطلب تے مفہوم دا جنا ڈونگھاتے سانجھا احساس اکھاناں وچ ملدا اے زبان دے ہور کسے انگ وچ نہیں ہوندا۔ اس طرح اکھان اپنی ذات وچ سمجھا دا اک مکمل اظہار ہوندے نیں۔ ایس کر کے ایہناں نوں ورتن ویلے کوئی ہور بندوبست نہیں کرنا پیندا جدوں کہ محاورے نوں ورتن لگیاں بیان ہورہی گل دے حساب نال موقع محل دے مطابق بندوبست کرنا پیندا اے۔

”بلدی تے تیل پانا“ اک محاورہ اے ایس دی ورتوں مصدر دے حساب نال زمانے تے صیغے

موجب ہووے گی جدوں کہ ”اے ڈھلے پیراں دا گجھ نہیں وگڑیا“ اکھان نوں اِنج دا اِنج دی ورتیا جائے گا۔ اکھان دے اک لفظ نوں وی اگے چکھے نہیں کیتا جاسکدا پر محاورے نوں فقرے وچ دے زمانے تے صیغے نوں سامنے رکھ کے بنانا پیندا اے۔ پئی ضرب المثل اوہ جملہ جہدے نال مثال راہیں کسے موقعے اُتے واپری ہوئی بات راہیں اوہ جیسے موقعے تے گل بات نوں سمجھن تے اوہدے حل واسطے اک سبق دے طور تے بولیا جاندا اے۔ اُردو زبان اکھان واسطے ضرب المثل دے نال نال کہاوت لفظ وی ورتیا جاندا اے ایسے فیروز اللغات وچ کہاوت دے ایہہ معنے لکھے ہوئے نیں:

”کہاوت، قول، چکن، مثل، ضرب المثل“، (25)

کہاوت دے معنے اک ہور اُردو زبان دی لغت ”جامع نسیم اللغات“ وچ ایہہ لکھے گئے نیں۔

”کہاوت، مثل، ضرب المثل“، (26)

ایہہوں ایہہ گل لہدی اے پئی ضرب المثل کہاوت دونوں لفظ اکو معنے تے اکو مقصد واسطے ورتے جاندا نیں۔ پنجابی زبان وچ جس بول نوں اکھان یا اکھوت آکھدے نیں اُردو زبان وچ اُس واسطے لفظ کہاوت یا ضرب المثل ورتیا جاندا اے۔

اکھان لوکاں دے تجریاں دا نچوڑ ہوندے نیں۔ نالے اکھاناں وچ ساڈے وسیب دے سارے پکھاں بارے ڈوہنگھی جانکاری موجود اے۔ ایہناں اکھاناں وچ خوشی، غمی، لوڑاں، مجبوریاں وکھو وکھ کماں پیشیاں بارے وڈو ڈیرے سیانے لوکاں دیاں گلاں دیاں گلاں باتاں لہدی یا سن۔ اکھاناں نوں چنگا نیڑیوں ہو کے دیکھیے تاں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی اکھان ساڈے وسیب دی مکمل تاریخ سن، اکھان ساڈے وسیب دا اک طرح دا شیشہ نیں جیہڑے سانوں ساڈی اصلی صورت وکھاندے سن۔ اکھاناں راہیں ساڈے وسیب دی سچی تے اصلی تاریخ سانوں لہدی اے جیہڑی ہزار وریاں توں نسل در نسل سینہ بہ سینہ چلدی آ رہی اے۔ ایہدے راوی تے گواہ ساری لوکاں اے۔ اس واسطے اس توں ودھ ہو کوئی سچی تاریخ سانوں نہیں لہ سکدی۔

References

- * Research Scholar Ph.D, Deptt. of Pakistani Languages & Literature AIOU, Islamabad
- 1- Dictionary of the Punjabi Language (Lodhiana Missio Lodhiana, 1849) 04
- 2- Punjabi Farci Dectionary (Patyala, Punjabi University Patyala, 1998) 12
- 3- Oxford Advanced Learner's Dictionary Forth Edition 1989, 1005.
- 4- Nazam, Bashir Hussain, Punjabi Akhan (Gujranwala: Shad Publications, 1992) 18.

- 5- Younas Aghaskar, Dr. Urdu Kahawatain aur un kay smaji o Lisani Pehlo (Lahore: Nashriyaat, 2018)22.
- 6- As Above, 22.
- 7- As Above, 23.
- 8- Nazam, Bashir Hussain (Punjabi Akhan)19.
- 9- Younas Aghaskar, Dr. Urdu Kahawatain aur un kay smaji o Lisani Pehlo)24.
- 10- As Above, 25.
- 11- As Above, 25.
- 12- As Above, 26.
- 13- Shehbaz Malik, Dr. Saady Akhan - Sao Siyany iko mat (Lahore: Aziz Book Dipo, 2004)10.
- 14- Younas Aghaskar, Dr. Urdu Kahawatain aur un kay smaji o Lisani Pehlo) 26
- 15- As Above,27.
- 16- Ehsan Bajwa, Akhan Lok Siyany (Lahore: Punjab Institute of Language, Art and Culture, 2009)16.
- 17- Salhe Muhammad, Chonwen Punjabi Clasiki Shairan Dy Kalam Wech Akhana da Wartara - Maqala M.Phil - Shoba Pakistani Zabaanen (Islamabad: Allama Iqbal University, 2012)20.
- 18- Muhammad Khan, Sardar, Punjabi Urdu Dictionary, Jild Awal (Lahore: Pakistan Punjab Adbi Board 2009)
- 19- Tanveer, Bakhari, Punjabi Urdu Lughat (Lahore: Urdu Science Board, 1989)
- 20- Iqbal Salahudin. Wadi Punjabi Lughat, Jild Awal (Lahore: Aziz Publications, 2002)
- 21- Irshad Ahmad, Urdu Punjabi Lughat (Lahore: Markazi Urdu Board 1974)
- 22- Sultan Sakon, Koozay Bich Darya (Faislabad: Misaal Publishers, 2009)7
- 23- Semon and Schuster, websters new world dictionary, second College edition, 1920.
- 24- Feroz-ul-din, Mulvi, Alhaaj, Feroz-ul-lughat, Urdu Jamia, (Lahore: Feroz Sons Limited, 2005)
- 25- As Above
- 26- Qaim Raza Naseem, Syed Murtaza Husain Faazal, Syed, Jadeed Naseem-ul-lughaat (Lahore: Sheikh Ghulam Ali and Sons Private Limited Publishers, 1989)